

V. RAISZ RÓZSA

főiskolai tanár

Eszterházy Károly Főiskola

Eger

Zimányi Árpád: Nyelvhasználat, nyelvváltozás

Zimányi Árpádot nemcsak a szűkebb szakma ismeri, hanem az anyanyelv ügye iránt érdeklődők szélesebb köre is, akik hallgatói a Magyar Rádió anyanyelvi műsorainak, olvasói az Édes Anyanyelvünknek és a napilapok – sajnos egyre ritkább – anyanyelvi rovatainak. Azok a hosszabb-rövidebb írások, amelyek a felsorolt fórumokon jelennek meg, alapos tárgyi anyagokkal, tárgyilagos elemzéseikkel az értékkereső, értékörző pozitív nyelvművelés példái. A szerző személyiségétől és szakmai meggyőződésétől távol áll a nyelvi megnyilatkozások megbélyegzése, a stigmatizálás.

E gyűjteményes kötet nem az ismeretterjesztő írásaiból közöl válogatást, hanem az utóbbi években megjelent nagyobb igényű és nagyobb terjedelmű tanulmányaiból. A választott cím jelzi a szerző szemléletmódját: a nyelvhasználat megítélésében nem a merev megőrző álláspontot képviseli; a nyelvi változás tényét nemcsak a múltra ismeri el, hanem tudja, s nemcsak tudja, hanem a gyakorlatban el is fogadja, hogy ami él, változik, a nyelvek alakulásában folyton jelentkeznek tendenciák, s ezt az egyes jelenségek megítélésében szem előtt kell tartani.

A kötet húsz tanulmányt tartalmaz, közülük tizenhárom 2002 és 2007 között íródott, három pedig 1990 és 2000 között.

A nyelvhasználat és nyelvi norma című „fejezet” első tanulmánya: *Az idegenszerűségek hatása nyelvi rendszerünkre*. Ma a nyelvekben az idegen hatások – külföldi kutatók megállapítása szerint is – megnövekedtek: a nyelvben is érvényesül a globalizáció. A hatásrendszer összetevőinek tudatosítása hasznos mind az idegen nyelvek oktatásában, mind a kutatásban, a nyelvelírásban. A szerző szemlélete objektív és tudományos: óv attól, hogy túlzó általánosítással a valóságosnál nagyobbnak tüntessük fel a idegen (főleg angol) hatást, s igazolja saját munkájával, hogy a szubjektív megközelítés buktatói megalapozott vizsgálatokkal kiküszöbölhetők. A példatár, amelyet bemutat és elemez, friss fejleményekből áll össze, s nemcsak a szókészletben jelentkező idegen elemeket tartalmazza, hanem minden nyelvi szinten és a nyelvhasználat több területén megjelenő anyagot is rendszerez. A kiértékelésben jellemző az eredetit jobban megközelítő ejtési mód; a beszéddallamban és a hangsúlyban a műsorvezetői „diszkóstílus”; a helyesírásban a viszszaidegenítés (*Sylvia, manager*, vagy az éppen indokolatlan nagybetűsítés).

A tanulmány a legkevésbé sem készlet „harcra” az idegenszerűségek „ellen”; a cél az, hogy a beszélőnek legyen választási lehetősége az idegen és a magyar megfelelő között. Az „új magyar nyelvújítás” összetett nyelvstratégiai feladat, hosszú távú tervezést igényel.

A kötet másik kiemelkedő tanulmánya *A befejezett melléknévi igenév állítmányi szerepének szemantikája és pragmatikája* témáját fejt ki, tudomány módszertanilag megalapozottan, teljes rendszerességgel végigkísérve a nyelvi változás folyamatát, feltárva a szemantikai és pragmatikai tényezőket, amelyek előidézték a szintaktikai változást.

A konklúzió szerint változik e szerkezetre nézve is a beszélők normatudata, s ma már nem okvetlenül tükörfordítás következménye a befejezett melléknévi igenévi állítmány, sőt kis mértékű jelentéskülönbség fedezhető fel az állítmány egyéb kifejezési lehetőségeivel szemben, s ez elősegítheti a szófajváltás kiteljesedését.

Érdekes, Rácz Endre 1974-es tanulmánya óta részletesen nem vizsgált téma, hogy a jelzői szerepű melléknévi igenév folyamatos vagy befejezett alakja használandó-e az előttem szóló/szólott képviselőtársam típusú szintagmacsoportokban. Szarvas Gábor óta sokáig hibáztatták a nyelvművelők a befejezett alakot.

Zimányi Árpád nyelvhasználati felmérése, melyben 13 sajtónyelvi példát minősítettett nappali és levelező tagozatos főiskolai hallgatókkal, megmutatja, hogy a nyelvhasználat és az egyének által kinyilvánított vélemények nem egységesek: az idősebb (nem húsz év körüli) korosztály megoldásaiban felényi a befejezett alak használata, mint a fiatal hallgatókéban. – A dolgot differenciáltan mutatja be az aspektualitást, az időviszonyítást.

A *Tranzitivitás és vonzatszerkezet* című tanulmány a tárgyi és határozói vonzatok közötti összefüggéssel, átjárhatósággal: a vonzatváltás jelenségével foglalkozik. A szakirodalom eddigi eredményeinek összefoglalása után napjaink jellegzetes változásait elemzi a szerző; ilyenek a *kommunikál* tárgyassá válása, az igekötő nélküli alakok igekötőssé s ezáltal tárgyassá válása (*leelnökl* az *ülést*) – egyébként ez is szerkezetvegyülés lehet: *levezeti az ülést / elnököl az ülésen*. A sajtónyelvben az elmaradó vonzatok jelenségét (*az elnök aláír, a polgármester cáfol*) mutatja be. A vonzatvesztés szaknyelvi jelenség is: *a 26 hetes koraszülött túlél* ('életben marad'). A változások, szerkezetvegyülések részletes bemutatása után a tanulság: természetes nyelvi változásról van szó.

Fontos – és nyelvi változásokat előidéző – jelenség a hiperkorrekció; ennek tipológiáját alkotja meg Zimányi Árpád következő tanulmányában, felvázolja az okokat, a bizonytalanságot a változatok megítélésében, a stigmatizációtól való félelmet. A jelenség minden nyelvi szinten előfordul. A nyelvművelők az iskolai figyelmeztetéseknek tulajdonítják elterjedését, a tanulmányból azonban megtudjuk, hogy a nyelvelméletes kortól ismerünk hiperkorrekciós jelenségeket.

A főmondat egészére vonatkozó ami kötőszós típusal foglalkozik *A mellérendelő értékű alárendeltek kötőszóhasználatáról* című írás. Az ilyen mondatokban utalószó nincs, és nem is egészíthető ki azzal. Ez a mondat szerkezet sokszor fordításból ered, az angol hatás erősíti elterjedését. Itt is fellép a hiperkorrekció jelensége: amely kötőszóval való kapcsolás ami helyett. Ez az amely magasabb presztízsének tulajdonítható. A szerző szerint a fordító- és tolmácsolásban érdemes felhívni a hallgatók figyelmét a jelenségre.

Érdekes változás mai nyelvhasználatunkban, hogy angol hatásra latinizmusok jelennek meg. A szóhasználat – melynek típusait az erről szóló tanulmány részletesen elemzi – nem a latin műveltség újraéledését, hanem „rejtett anglicizmusokat” jelent a szerző szerint. Okai: társadalmi, gazdasági, kulturális folyamatok, viselkedési, kommunikációs divatok, minták, panelek.

Időszerű a ritkább szóalkotásmódok közül a kontamináció, a rövidülés-csonkulás, a népetimológia újabb jelenségeinek bemutatása. Ehhez tematikailag részben kapcsolódik az SMS-szövegeknek mint „új műfajnak” elemzése, bár ez nem korlátozódik szóalkotásra-szóhasználatra, hanem mondat-, sőt szövegtani szempontokra is kiterjed. Az idegenszerűségek itt megjelenő változatainak elemzésében nem kizárólag a szóhasználat érdeklé a szerzőt, „mélyebb rétegekig” hatol, több nyelvi rétegre is. Felhívja a figyelmet a szubjektív megközelítés buktatóira.

A *kötet módszertani tárgyú írásai* az eddig ismertetett tanulmányokhoz hasonlóan elméletileg megalapozottak és gyakorlatilag kitűnően hasznosíthatók. A *Nyelvi tervezés, nyelvi norma az anyanyelvi nevelésben* címűben előrebocsátja a szerző, hogy azért kell a kérdéskörrel foglalkozni, mert az alkalmazott nyelvészet elméletének és gyakorlatának meg kell mutatkoznia az iskolai munkában is. A nyelvi tervezés, nyelvpolitika, nyelvstratégia összetettebb tevékenység a hagyományos nyelvművelésnél, s ez szemléleti, módszerbeli megújulást kíván az iskolától. Az oktatási dokumentumok az iskolai oktatás minden szintjén előírják a nyelvi normát, a nyelvművelés tanítását (ilyenek a kerettantervek, a kétszintes érettségi dokumentumai, a

bölcsész képzési követelmények). A tananyag bővülő, mégis mozaikszerű. Kívánatos volna időszerű, friss, életszerű példákat hozni, ehhez a tanár intenzívebb önképzése szükséges. Ismerjék meg a diákok a nyelvi normát, a sztenderdet, a nyelvváltozatokat és nyelvi rétegeket, a különféle kommunikációs helyzetekben fellépő igényszinteket az elvont nyelvi anyag életre keltése, gyakorlati hasznosítás útján. Érdekes eredményt hozó felmérést is tartalmaz a dolgozat: az egi főiskola kommunikáció szakos hallgatói választottak arra a kérdésre, hogy megszégyenítették-e őket iskolai tanulmányaik során valamilyen nyelvhasználati sajátosságuk kifogásolásával, illetve kerültek-e nyelvhasználatuk miatt hátrányos helyzetbe. A fiatalok szerint a magyartanár nem, más szakosok viszont türelmetlenek nyelvi kérdésekben, jóllehet kifogásaik sokszor megalapozatlanok.

Érdeemes idézni a tanulmány következő megállapításait: „A nyelvi normához való igazodás teljes egészében beilleszkedik a nevelési folyamat egészébe. Az utóbbi lényege éppen az, hogy az egyén szocializációját segítse, azaz megmutassa a társadalmi normák követését viselkedésben, kommunikációban és szűkebben tekintve: nyelvileg. Minták és eszmények nélkül nevelni, tanítani – gondoljunk csak az irodalomra – igencsak kétséges. A nyelvi műveltség az általános műveltség része és a szakmai műveltség alapfeltétele. Társadalmi beilleszkedésünk, elfogadásunk és elfogadottságunk igen nagymértékben függ nyelvi, kommunikációs kultúránktól”. (105. l.)

A nyelvtörténeti elemeknek az anyanyelvi nevelésben való fontosságát több téma indokolja. A rendszerváltást követő években több áltudományos, álhazafias kiadvány jelent meg a nyelvrokonság kérdéséről; ez megzavarja a tájékozatlan ifjúságot. A változó nyelv, a dinamikus szinkronia tudatosításán túl a nyelvtörténeti tények egyes elemeinek ismerete (a múlt idő kifejezésének korábbi rendszere, az ikes igék problematikája stb.) segíti mai nyelvünk grammatikájának megértését, sőt az irodalmi művek elemzését.

Sokszempontú kérdésrendszer és alapos értékelés a helyesírás-tanításnak gondjairól szóló tanulmány. A rendszerszemléletű helyesírás-tanítás hiányosságai, téves nézetek („A helyesírás folyton változik”), álszabályok, babonák; iskolán kívül pedig állandóan látott hibás feliratok, indokolatlan nagybetűs írás stb. károsan hatnak.

A kötet utolsó tematikai csoportja *sajtónyelvi anyagok korszerű, tudományos vizsgálatát* tartalmazza. Napilapok szövegeinek mondatszerkezeti sajátosságait elemzi Deme László ismert mutatóinak alkalmazásával. Statisztikai módszerrel jellemzi bulvárlapok cikkeinek címadását és szóhasználatát; megállapítja, hogy a cikkek szövegében kevesebb a szleng, a túlzás, a szenzációhajhászás, mint a címlapok figyelemfelhívó cikkeiben.

A nyelvhasználat és nyelvi rendszer című fejezetben közölte Zimányi Árpád rövid, adatokat összefoglaló írását: Nyelvművelésünk a számok tükrében. Ebből kiviláglik, hogy az 1970 és 1985 között a sajtóban közölt nyelvművelő cikkeknek csak mintegy felét teszik ki a nyelvhasználati, szűkebb értelemben vett nyelvművelő témájú cikkek; az írások másik fele olyan nyelvi ismeretterjesztés, amely távol áll attól, hogy beleavatkozzék nyelvünk életébe: szól nyelvünk helyzetéről a világban, az idegennyelv-oktatásról, a magyarról mint idegen nyelvről, arról, hogy lesz-e egységes világnyelv stb. A szerzők kiváló, elismert szakemberek; ez hitelesíti az írásokat, biztosítéka minőségüknek.

Összefoglalásul megállapíthatjuk; hogy Zimányi Árpád ismert kötet gazdag, hiteles, és újdonságaival – friss nyelvi anyagával – is érdeklődést kelt, tanulmányai szakirodalmi-tudománytörténeti és tudomány módszertani megalapozásúak. Emellett vagy éppen ezért rugalmas szemlélet jellemzi az írásokat. A témák megválasztása időszerű, a szerző problémaérzékenységről tanúskodik. A kötet valós új eredményekkel gazdagítja a mai magyar nyelvi változásokról, azok tendenciáiról való tudásunkat, megjelenése tehát mindenképpen nagy nyereség.

Pandora Könyvek. 4. kötet. Líceum Kiadó. Eger. 2006. 210 lap.